

Russ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

Naš Jezik

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII, Св. 5

ССТ 6 1971

БЕОГРАД, 1969.

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1) М. Стевановић, Коректност језика је обавеза свих који пишу	247 – 256.
2) М. Пешикан, Разликовање властитих и апелативних имена у топонимији	257 – 263.
3) Мирослав Б. Николић, О посесивном генитиву личних имена	264 – 283.
4) М. Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла	284 – 298.
5) З. Павловић-Стаменковић, Иницијалне консонантске групе у нашем књижевном језику	299 – 306.
6) Др Даринка Гортан-Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак)	307 – 319.
7) Језичке поуке	320 – 325.
8) Регистар	326—341.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД

1969.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5.

ТУРСКЕ ПОЗАЈМИЦЕ НЕОСМАНСКОГ ПОРЕКЛА

Од раније је познато да српскохрватски лексички фонд чува у себи замашан број турских позајмица и да оне сачињавају његов најкрупнији, а по много чему и најмаркантнији туђи део. Међутим, ако у овом тренутку оставимо по страни положај ових позајмица у српскохрватском језику и уопште њихов однос према српскохрватском језику, а обратимо пажњу на њих саме, на њихову структуру, видећемо да се унутар њих јасно оцртавају две генеалошке групе. Једну групу чине позајмице примљене из османског језика, дакле *о с м а н и з м и*. Речи тога типа су нам релативно познате јер су биле предмет неколико досадашњих радова, од којих су нам два најновија оставили Шкалајић и Кнежевић.¹ Једино што би ваљало подсетити у вези са османизмима је то да су они позајмљени путем директног међусобног додира два језика, да се одликују релативно верно очуваним фонетским ликом и да се њихов број пење на неколико хиљада. Другу групу сачињавају позајмице које су пристигле српскохрватском језику из осталих језика турске породице. Овај тип позајмица није био специјално обрађиван, нити су пак досадашњи испитивачи — ако изузмемо Миклошича — дали до знања да су свесни постојања таквих речи у српскохрватском језику. Већину њих они вероватно нису уопште сматрали турским речима, пошто су турску фамилију једноставно изједначавали са османским језиком, а оно мало њих код којих им је идентификација успела, уврстили су погрешно међу османизме и као такве објашњавали. Рецимо, за Шкалајића су речи *бубрег*, *јарак*, *јаруга*, *кињити* османизми! Да је пред нама заиста једна инокосна група позајмица — назовимо их условно „неосмански турцизми“ или само *т у р ц и з м и* — која обилује низом властитих специфичности и која заслужује сасвим одвојен

---

¹ Библиографија и скраћенице налазе се на крају.

и другачији третман од османизама, видеће се из неколико следећих општих напомена.

Турска језичка породица броји око шездесет језика односно дијалеката, који су расејани на огромном географском простору између Пољске, Румуније, Средоземља, Ирана, Кине и Монголије и који се уз то међусобно знатно разликују. Географски размештај неких од језика могао је у прошлости бити и другачији него данас, будући да су се турска племена обично више пута селила. Осим тога, историја свих поменутих језика није једнако позната. Неки су остављали писане споменике још од VI—VII века н. е., док су други почели да пишу тек у XIX веку и сл. Има и таквих који су изумрли оставивши иза себе малобројне или никакве писане споменике. Све то говори да пред собом имамо једну комплексну језичку породицу и да би се проблем њених позајмица могао показати истим таквим. Но, оно што је за нас у овом случају ипак најбитније јесте то да српскохрватски језик није имао директног додира ни са једним турским језиком — ако изузмемо поменути османски језик који смо овога пута оставили по страни. Тиме је заправо већ речено да је процес продирања турских речи из овог огромног евроазијског базена у српскохрватски језик могао тећи само посредно.

Први канал којим су турцизми долазили до српскохрватског језика водио је преко старословенске језичке заједнице. Турцизми који су се стекли у старословенском лексичком фонду преносили су се постепено у друге словенске језике, међу њима у српскохрватски. Питање које у вези с тим још увек очекује ваљан одговор је то, од којег турског језика је старословенски преузео своје позајмице, да ли само од једнога, и у коме временском периоду. К. Н. Menges сматра (UAJb 40 S. 139) да је зајмодавац био „протобугарски (алтајско-бугарски)“ језик, а слично мисли О. Pritsak који говори (UAJb 26 S. 227-8) о позајмицама из „понунавскобугарског“ језика.² Таква теза се чини врло логичном пошто историјски подаци упућују на то да је између Бугара и Словена постојао дужи додир, чији је један видни израз управо славизација Бугара. Њена тешкоћа је, међутим, у томе што се о прво-

---

² И „протобугарски“ и „понунавскобугарски“ подразумевају језик којим су говорили данашњи Бугари пре славизације. В. даље.

битном језику Бугара веома мало зна, те се овај такоређи непознат језик само с резервом може поставити у положај даваоца. Ј. Benzing чак сматра да се на основу садашњих података³ не може говорити о „подунавскобугарском“ језику као несумњивом турском језику (PhTF S. 687—691).

Од словенских језика је улогу посредника могао одиграти и руски језик, односно староруски. Од разних турских језика он је преузео знатан број позајмица, да би затим један њихов део предао староцрквенословенском и другим словенским језицима, рачунајући ту и српскохрватски.

Трећи канал водио је преко мађарског језика. Мађарски народ је још пре досељења имао контакта са турским племенима и донео са собом већи број турских позајмица, чији је један део уступио доцније својим панонским суседима. Gombocz је обрадио нешто више од две стотине турцизама у мађарском језику за које оцењује да су преузети из поволшкобугарског језика (S. 201) и то између 600. и 800. године н. е. (S. 205). Он још каже да су се за поволшкобугарско порекло ових речи залагали пре њега Budenz и Munkacsı (S. 210). Главна фонетска особина поволшкобугарског језика је почетно *ǵ-* (схр. *μ*) тамо где старотурски има *y-* (схр. *ʃ*) што се оцртава на позајмицама у мађарском, које имају *gy-* (S. 207, 208). Поволшкобугарски језик нема директног потомка⁴, шта више није оставио иза себе никаквих других трагова осим поменутих дветотињак позајмица у мађарском.⁵ Németht говори у Kőrösi Csoma-Archivum, I Kiegészítő kötet (1935—1939) S. 520—527 уопштено о „бугарским“ позајмицама док Pritsak види чак три бугарска језика: подунавскобугарски, поволшкобугарски и ку-

³ Језички подаци су стварно оскудни. То су: старословенски писан Именик бугарских кнежева (8 в.), грчки писан натпис из Чаталара (код Преслава у Бугарској), натписи на посућу нађеном у Мађарској (Nagy-Szent-Miklós), натпис цркве у Преславу, позајмице у старословенском језику и словенским језицима. Број речи које долазе у свим тим споменицима односно изворима веома је ограничен.

⁴ Паралелно са поволшкобугарским језиком постојао је према њему још један бугарски језик који је у истој позицији имао *ʃ* (палатално *s*). Наследник тога језика је данашњи чувашки језик.

⁵ Има додуше и таквих које су Мађари примили (од Комана и сл.) после доласка у Панонију.

банскобугарски (UAJb 26 S. 228—229) од којих је последњи давао речи мађарском. Супротно гледиште износи J. Benzing (ZDMG 98 S. 24—27) сматрајући да се позајмицама у мађарском тешко може приписивати бугарско порекло.

Већ се назире да је прва особеност српскохрватских турцизама у томе што се за главнину њих, изузев можда за део оних примљених преко руског и још неких, не може са сигурношћу утврдити из којег турског језика су потекли. Док то на неки начин не буде утврђено, бићемо принуђени да о њима говоримо као о речима турске породице и да их сходно томе називамо породичним именом „турцизми“.

Осим посредног пута позајмљивања и недовољно јасног Размештаја у оквиру турске језичке породице, турцизми се одликују још и тиме што на себи носе фонетске наслаге језика посредника. Пошто језик давалац, како је напред речено, у већини случајева није идентификован, разграничење између првобитних и стечених фонетских елемената је скопчано с великим потешкоћама, а некада чак немогуће. Код испитивања османизама нисмо се сусретали ни са сличним појавама.

О старости турцизама моћи ћемо закључивати после одговарајућих проматрања и анализа, мада већ унапред морамо предвидети њихову хронолошку хетерогеност. И површан поглед открива да су најстарији они турцизми који су приспели преко старословенског језика, о чему сведочи њихова велика прилагођеност српскохрватској језичкој структури. Међу њима наилазимо, рецимо, на такве који су примили дијалекатске диференцијације, на пр. *белег*, *биљег*, *билиг*, *бјељег*, *бјелег* или *бубрег*, *бубригов* и т. д.

И на послетку, турцизама има у српскохрватском језику знатно мање него османизама. Њихов број износи једва неколико десетина, што нам пружа повољну могућност да их појединце поменемо и обрадимо.

багља

Именица женског рода која се сусреће у северном делу Југославије а означава: 1) „пласт“, 2) „навиљак“, 3) „свежањ“, „сноп“, 4) „китица“, „чуперак“. Забележена је између осталог у Вуковом Рјечнику³, док су њени бројни деривати, од којих је

нарочито интересантан *bàgaly* -гља м. „навиљак“, изложени у Речнику САНУ.

Непосредно порекло вуче из мађарског језика и то од две мађарске речи: *boglya* (зап. мађ. *baglya*) „пласт сена“ и *bogolya* (рег. *buglya*) „прамен перја на главама птица“, „ћуба“.

Мађарски језик дугује исте речи некоме од турских језика, мада је у овоме моменту још неизвесно који би то могао бити. Од данашњих језика поседује такву реч казанскотатарски *boγol* ~ ~ *boγil* „пласт“; тоболскотатарски *тоγol* id.; алтајски *pül* id.; якутски *bugul* „пласт сена“ а изван турске породице бурјатски *bukul* ~ *buxul* ~ *boxol* id. и монголски *buxul* ~ *buxal* id. На крају ваља још напоменути да је Gombocz 49 предвидео за етимон мађарских речи поволшкобугарско **bugul*. Слабост такве претпоставке није само у томе што је реч супонирана, него много више у томе што поволшкобугарски језик и његов наследник — чувашки претварају интервокално -γ- > -v- (в. PhTF 693 и 712) па се облик као **bugul* тешко може тамо очекивати.

белег ~ биљег

У српскохрватском језику региструје се од 14. века када гласи бѣлѣгъ. Током 15. века одатле настаје у источном говору белег а у западном билег, док се у 16. веку јавља и јужно биљег. Генитиви плурала су бѣлѣгá, бѣлѣгá, бѣлѣгá а значења има неколико: 1) „знак распознавања“, 2) *фиг.* „предзнак“, „знамење“, „симптом“, 3) „траг“, „ожиљак“, „модрица“ (који остану после ударца или ране), 4) „дар који момак даје девојци као знак да је испрошена“, 5) „неки предмет од болесника који се носи врачари ради бајања“, 6) „надгробни споменик“, 7) „гранични знак“, „међаш“, 8) „мета“, 9) „предмет који служи као успомена“, 10) *арх.* „грб“ 11) „печат и отисак печата“, 12) „таксена и поштанска марка“, 13) „бињекташ“, 14) неколико топинама (Србија).

Потиче од црквенословенског бѣлѣгъ „знак“⁶ а ово долази из турских језика, може бити из подунавскобугарског (Pritsak, UAJb 26 S. 227), у којима иста реч има следећи распоред: старо-

⁶ О. Pritsak наводи да је староцрквенословенски језик располагао и облицима бѣлѣгъ, бѣлѣгъ (UAJb 26 S. 227).

турски, караханидски, хорезмијски, староосмански, чагатајски, кипчачки, новоујгурски *bālgū* „знак“; комански, османски, туркменски, каракалпачки, тувински, караимски *bālgī* id.; киргиски, узбечки *belgi* id.; татарски *bilgä* id.; јакутски *bāliä*, *bilgä* id.; башкирски (Pröhle) *bəlgü*, *bəlgə* id.; чувашки *pallâ* id.; староосмански још *bālik*, *bālāk* id. (XIV — в.); бурјатски *belge*, *belege* id.; монголски (Kow.) *belγe* id.: халха (Ramstedt JSFOu XXI, 2 : 37) *Belgə*, *BēləG* id.

Осим српскохрватском, реч је својствена још само македонском (*белег* id.) и бугарском (*белег* id.). Руско-црквенословенско бѣлѣгъ примљено је са Балкана.

бубрег

Ген. пл. *бубрѣгá*. Упадљиво је да ова позајмица означава један виталан део тела и да нема синонима, ако изузмемо *бубало* које бележи Вук, Рјечник.³ У Рј. ЈАЗУ стоји да се *бубрег* сусреће у писаном језику од 16. века и да је код М. Држића зебележен такође облик *бубрек* и придев *бубригов*. Пада у очи да се *бубрек* појавило још једном код Караџића, 6. Реч је иначе постојала и у црквенословенском као *бѣбрѣгъ* ~ *бѣбрѣкъ* ~ *боубрѣгъ* ~ *боубрѣкъ* id., а од савремених словенских језика поседују је: словеначки *bübrek* (арх. *bümbrek* ~ *bumbrek*) id.; бугарски (књиж.) *бѣбрек*, (дијал.) *бубрек* id.; македонски *бубрег* id.; руски (дијал.) *бубрѣгъ* „бубрег код животиња“.

Њено присуство у турским језицима изгледа овако: средњетур. *bögür* id.; новоујгур. *böräk*; алтајски *böräk*; киргијски *böyräk*; татарски (књиж.) *böyär*, (дијал.) *böyäräk*; караимски (Троки) *büwöräk*; чувашки *pürä*; урјангхајски *püräk*; јакутски *büör*; османски (књиж.) *bögräk* ~ *böyräk* (све до 19. в., в. TS I 603 f.) а затим и *böbräk* (Molino, Clodius, Heuser-Şevket, Ağakay, Караџић) ~ *bübräk* (Megiser, Hacki Tewfik). Османски дијалекти имају *bögrek*, *bogrek*, *boorek*, *bögürçük*, *böorek*, *böyrek*, *böyreyh* (DS II 764).

Чињеница да су словенски облици формално најподударнији са османским облицима није сама по себи довољна да би се прихватило османско порекло речи (Шкаљић 150). У првом реду зато што старословенски и руски нису били у директном додиру са османским језиком, док је српскохрватски, који је у оваквом додиру

био, поседовао реч још пре ступања у тај додир о чему сведочи присуство речи у Далмацији (М. Држић, Даничићеве пословице) а уз то и варијанта *бубригов*. Други, још већи разлог против османског порекла лежи у томе што је и сам османски облик *böbräk* (~ *bübräk*) проблематичан. Види се из горњег упоредног прегледа да је османски једини језик турске фамилије који има први слог речи *böb-*, и што је још важније, да у њему варијанта *böbräk* егзистира раме уз раме са општетурским *bö'yräk*. Осим тога, османски народни говори Анадолије не пружају ни један случај са *böb-büb-*! Дакле, више је него очигледно да варијанта са *böb- ~ бүб-*, која у другим турским језицима уопште не постоји, нема ни у османском дубок корен. То је у првом реду зато што прелаз $g \sim \acute{y} > b$ није распрострањен у турским језицима.

Из свих тих разлога мислим да би следеће објашњење било најближе ономе што је ова реч стварно доживела. Она је продрла из неког неосманског језика у старословенски и тамо стекла своје друго *-б-* (може бити аналогичном на неку домаћу реч) као и алтернативно *-г* на крају. Будући да сви словенски језици имају *-у-* у првом слогу, биће да је језик зајмодавац имао на истом месту *-ü-*.⁷ У том случају би бугарско књиж. *бѣбрек* било секундарна форма од првобитног буг. *бубрек* (сада дијал.) које је настало наслањањем на домаћи глагол (на)*бѣбна*, како се то иначе претпоставља у *Български етимологичен речник*, св. I, Софија 1962., стр. 96 а очекивање Рј. ЈАЗУ да је постојао првобитни словенски облик **бѣбрегъ ~ *бѣбрекъ* неосновано, у првом реду услед непостојања *-б-* у словеначком и *-а-* у македонском. Славизирани облици *бубрег ~ бубрек* су даље деловали преко Балкана својим другим *-б-* на османско *bögräk* и изазвали настанак њему паралелног *böbräk*. Тај утицај се морао збити пре 1600. г. јер Megiser и Molino већ бележе османске облике са *böb- ~ бүб-*.

чаканац

Ген. сг. *чаканца*, значења: 1) „зидарски чекић“ 2) „чекић за окивање косе“ 3) „чекић“. Сусреће се такође у већини словенских језика, с нешто другачијим значењем и фонетским и морфолошким ликом: старорус. *чеканъ*¹⁾ „борбена секира“ 2) „пијук“;

⁷ То је могло бити дуго *-ü-* јер словеначки има *-ü-*.

руски *чекан* 1) *арх.* борбена секира“ 2) „алатка којом се врши ковање новца и сл.“, 3) „клише“, „печат“ (и све друго што је у стању да остави отисак), 4) „искован лик“; украјински *чекан*, 1) *арх.* „борбена секира“, 2) „пијук“; словачки *čakan* „пијук“; чешки *čakan* ~ *čekan* „борбени чекић“; пољски *czakan* ~ *czekan* 1) *id.* 2) „планинарски пијук“; словеначки *čakan*; 1) „чекић“, 2) „зуб дерач код вепра“; македонски *чекан* „чекић“; бугарски *чекан* *id.* Осим тога, присутна је у мађарском језику као *csákány* 1) „борбени чекић“, 2) „трнокоп“, „пијук“.

У питању је неоспорно једна иста реч тако да етимолошко објашњење за мађарски важи истовремено за словенске језике, и обратно. Gombocz 56 изводи мађ. *csákány* из поволшкобугарског (код њега = старочуваш.) *čakan, додуше уз извесне резерве, изражене у знаку питања. Реч *čakan није забележена али он закључује да је њена егзистенција могућа пошто киргиски има *čakan* „кука на дугачкој дршци која се употребљава као оружје“ (Vamb. Čag. 275) а што је изведено од тур. глагола *čak-* „оштро и кратко ударити“, дакле заправо „ударач“ (A. Vámbéry, *A magyarok eredete*. Budapest 1882. p. 395). Једва се да одлучити, каже даље Gombocz, да ли је мађ. *csákány* преузето директно из тур. или словенским посредством. На другој страни, Bern. Et. Wb. 134—135 предвиђа за словенске речи идентично порекло, највероватније поводећи се за цитираним мађарским етимолозима. Исто тако Lokotsch Nr. 384.

Тумачења у овом смислу су вишеструко непоуздана. Тур. *čakan* које је један једини пут забележено од Вамберија, као киргиска реч, не постоји у таквом облику ни у једном другом тур. језику, а у таквом значењу ни у данашњем киргиском. Друго, источнословенски језици, дакле они који су географски најближи турској породици, имају у првом слогу *-e-* што упућује на могућност да је етимон био вокално дисхармоничан: *e-a*. А такав етимон није турски, може евентуално бити донет турским посредством.

Из тих разлога ми се чини много вероватнијим да је у питању персијско *čāškān* „quodvis lignum capite adunco“, „lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur“ (Vullers); „штап са закривљеним крајем“, „штака“, „штап за поло“, „жезло“ (Junker/Alavi; они дају данашњи изговор *čougan*) које је позајмљено

директно из персијског или преко неког турског језика, будући да је рано продрло у неке од њих. Османски има *čavkân* „штака“, „кукаст штап“, „палица којом се удара у бубањ“, „кука која се употребљава у игри „џирит“ (Zenker 374); караханидски *čögän* „штап за поло“ (Kāšγ. 57); хорезмијски *čavgän* id. (Qutb III 42); новоујгурски *čögän* id. (Menges 709); узбечки *čavkân* „поло на коњима“; киргиски *čaqan* „врста игре“. Последња реч је сигурно остатак Вамберијевог *čakan* тако да је извођење < *čaq*- искључено. И она је персијског порекла.

За сада је тешко рећи у које доба је реч продрла у словенске језике.⁸ Запажамо да је она у своме ширењу доспела између осталога у мађарски језик (поволшкобуг. порекло *csákány* не долази наравно у обзир) у коме је претрпела регресивно изједначење вокала. Мађарски облик је накнадно утицао на суседне словенске језике⁹ потискујући у њима облике на *e-a*, мада наравно ни аналогија у њима самима није искључена.

чáкља

Ген. пл. *чáкльї*, бележи се од 17. века у значењу 1) „мотка с гвозденом куком помоћу које се отискују и привлаче пловни објекти“ 2) „пијук“.

Непосредно порекло вуче од мађарског *csáklya* „кука“ које мађарски језик дугује неком турском језику. Семантички му је најближе чувашко *šakla* ~ *šekla* ~ *šegäl* „кука“ (Paasonen 136) које долази од чув. глагола *šak-* „окачити“, „обесити“ (Paasonen 134). Али, пошто се почетни консонанти не подударaju, мора се претпоставити посредовање неког другог турског језика у коме је основа гласила **čaq-*, дакле са *-a-* према чувашком, а са *č* према општетурском. Данашњи језици не пружају много обавештења о овој речи јер ни у једном од њих није нешто слично забележено. Кримско *čägäl* „кука“ (Wb.); осм. нар. *čäkäl* id. (Zübeyr-Refet 69) су варијанте за *čängäl* id. (< перс. *čängäl*) и немају корена у турским језицима. У сваком случају овде ће требати допунских разјашњења.

⁸ Али свакако пре 12. века пошто је староруско *чеканъ* забележено још у 12. веку (Vasmer s. v.).

⁹ То закључујемо по географском размештају облика на *a-a*. За чешки би се могло рачунати и са семазиолошким доказом пошто Jungmann тумачи чеш. *čakan* између осталога као „ein ungarischer Streitkolben“.

ја́рак

Ген. сг. *ја́рка*, значења: 1) „прокоп кроз који протиче вода“ (већином привременог карактера) 2) „јендек“, „ров“ (углавном покрај пута) 3) „бразда код орања“ 4) више топонима (подручја Загреб, Вараждина, Срема). Према Рј. ЈАЗУ IV 465 сусреће се и кајкавска варијанта *ја́рек*, док старост речи у писаном језику досеже у 16. век. Но, мора се рачунати с тим да је њена старост у говорном језику већа с обзиром на одомаћеност у топонимици и на присуство поменуте дијалекатске варијанте. Османско порекло (Шкаљић 362 < осм. *ark* „канал“) не долази у обзир, и то не само због знатне старости и дијалекатске варијанте, него такође због географског размештаја: сусреће се северно од Саве и Дунава, а ван српскохрватског језика имају је управо они словенски језици који нису били у домањају османских утицаја. То су: руски (дијал.) *я́рок* „јаругица“; украјински *я́рок* „мала јаруга“, „јаружица“ и још једно *я́рок* „поток“; словачки *jarok* 1) „јендек“, „јарак“, „ров“ (већином покрај пута за отицање воде), 2) „мањи поток“, 3) „бразда“; пољски (дијал.), *jarek* „поточић“; чешки *járek* 1) „јендек“, „јарак“, 2) „поточић“; словеначки *járek* „јендек“, „ров“, „јарак“. Македонски и бугарски је не бележе, исто као ни црквенословенски.¹⁰

Већ због присуства *-o-* у руском, украјинском и словачком језику, етимологија < тур. *yariq* „пукотина“, „напрслина“ (Mikl. TE I 316; Рј. ЈАЗУ; Преобр. II 1279; Vern; Et. Wb.) је слабо уверљива, будући да би турско *-i-* тешко могло дати *-o-*, поготово не у руском који је већ показао да турско *ı* супституира својим *ы*. С друге стране, набројани облици имају у последњем слогу такву варијацију вокала која није могла доћи из турских језика.

Турски етимон је именица *yar* 1) „обронак“, „стрмина“ 2) „стрма обала“, „обала“ 3) „јаруга“ (стрмих страна) 4) „вододерина“, „јаз“ 5) „увала“, „рупа“ 6) удубина на врху брда у којој се сакупља вода“ — које сусрећемо у већини тзв. *у-*језика¹¹: тоболскотатарском, казанскотатарском, новоујгурском, алтајском,

¹⁰ Мађарско *árok* не спада овамо.

¹¹ Судаћи према јакутском *sir* „стрма обала“ итд. и туркменском глаг. *yâr-* „расећи“ итд., вокал је био првобитно дуг: **yâr*. У већини турских језика дужина се, међутим, није сачувала.

телеутском, османском (од 15. века) а од старих турских језика имају је: кипчачки (13. век) и карахандски (11. век). Та реч је врло рано продрла у словенске језике и у већини њих се сачувала до данас: руски *яр* (Поволжје, Сибир) 1) „обронак“, „стрмина“, „стрма обала“, 2) „јаруга“; украјински *яр* „јаруга“; пољски *jar* „јаруга“, „каљужа“; чешки *jar* „ров“; бугарски *яр* „стрма обала“¹² а може бити да је постојала некада и у српскохрватском језику.¹³ После свога одомаћења, *yar* је подвргнуто словенској деривацији¹⁴ из које су резултирали облици *ярок*, *jarek*, *јарак*, при чему је бугарски остао без таквог деривата. За сада је тешко рећи да ли је постојао њихов претеча у виду хипотетичког старословенског *ярѣкъ (< стсл. *яр).

За српскохрватско *јарак* су, према томе, битна два факта: да нема османско порекло и да се састоји од тур. *jar* (*yar*) и схр. -ак. Неизвесно је само то да ли је деривација наступила на терену српскохрватског језика или изван њега.

ја̀руга

Ген. пл. *ја̀руга̀*, значења: 1) „локва“, „бара“, 2) „дубок канал“, „дубок ров“, 3) „вододерина“, „јаз“ 4) велик број топонима (Србија, Срем). Од осталих словенских језика бележе је: староруски (Сл. о полк. Игор.) *яръга* „јаруга“; руски (јужни дијал.) *я̀руга* „велика јаруга“, „провалија“; украјински *я̀руга* „велика јаруга“; пољски (дијал.) *jaruga* „велика и блатњава јаруга“, „дубок ров“, „мочвара“.

¹² Једино за бугарску реч није искључено и османско порекло.

¹³ Неке речи скупљене у Рј. ЈАЗУ као да допуштају такву претпошавку: *јарача* „локва“ (која остане после кише); *јарач* топоним у Србији и Славонији; *јарце* топоним у Босни; *јарча* „јарак“, „јаруга“; *јарума* „јама“; *јарун* топоним у Србији и Хрватској, те читав низ других речи које се не могу без даљњег везати за слов. *ја̀р* „летњи усев“.

¹⁴ Помоћу суфикса: схр. -ак, словен. -ек, чеш. -ек, пољ. -ек, рус. -ок, укр. -ок који сви вуку порекло од старословенског -ѣкъ (F. Miklosich, *Vergleichende Stammbildungslehre*, Wien 1875, 129 S 254 ff.). Значење суфикса је између осталогa деминутивно (Mikl. ibid.) и оно се у неким језицима осећа. Схр. -ак представљено нам је код Маретића као наставак за творбу substantiva deminutiva (Др Т. Маретић, *Грамајика хрвајскога језика за средње школе*, Загреб 1913⁴, 349).

Сродна је са *јарак* и долази од истога *уар*, коме је у словенским језицима додат аугментативни суфикс *-уга* чије значење се још осећа, посебно у руском (> пољски) и украјинском.¹⁵ Mikl. TE I 316 и, према њему, Vasmer s. v. изводе погрешно < тур. *yariq* „Spalte“, „Ritze“. Bern. Et. Wb. повезује исту реч са чагатајским *yaryu* „Spalte“, „Ritze“, што је такође неадекватно.

Према томе, српскохрватско *јаруга* се састоји од тур. *јар* (*уар*) и схр. *-уга*, с тим што је и овде нехзвесно да ли је деривација наступила на тлу српскохрватског језика или можда изван њега.

кина

Спада међу ретке речи а значи „мука“. Према Рј. ЈАЗУ сусреће се у писаном језику од 17 века а у погледу акцента и дужине вокала првог слога влада неизвесност.

Директно порекло вуче од мађарског *kin* „патња“, „мука“, „малтретирање“ које важи за мађарски језик као турска позајмица, према Gombocz 95 < старочув. (= поволшкобуг.) **qiyin*. У том језику није додуше забележена али је сусрећемо у старотурском као *qiyin* ~ *qin* „мука“, „казна“; караханидском *qin* id.; староосманском *qin* id.; команском *qin* „патња“, „малтретирање“; чагатајском *qin* 1) „мучење“, „малтретирање“ 2) „мучан“, „тежак“; киргиском *qiyin* „тежак“; туркенском *qin* id.; новојугурском *qiyin* id.; каракалпачком *qiyin* id.; алтајском *qiyin* „мучење“, „казна“; башкирском *qiyin* id. id.; телеутском, лебединском, куерикском *qiyin* „патња“; чувашком *xən* id. У чувашком је припадни глагол *xəne-* „тући“, „мучити“ а у осталим језицима *qi(y)na-* id. (Raasonen 39; СС 205). Турска реч је, судећи према туркменском, имала контракциону дужину која се ни у мађарском није изгубила. Зато је врло вероватно да дужину има такође схр. *кина* (**кiна?*).

Поред *кина* постоји у српскохрватском језику и реч *кињ* која је према Рј. ЈАЗУ IV 953 нађена само код једног писца 17. века значећи „мука“ а осим тога можда још и „страст“ или сл. Ако је претпоставка о другом значењу урачунљива, онда имамо

¹⁵ F. Miklosich, op. cit., 138 283 ff. говори о суфиксу *-уга* који има, између осталог, аугментативно значење. Он даје примере из старословенског, словеначког, руског, украјинског и српскохрватског језика.

пред собом реч која такође долази од мађ. *kín* али је делимично семантички контаминирана са схр. *kǐn* „љутња“, „злоба“, „пизма“ (< осм. *kīn* „мржња“, „злопамћење“, „жудња за осветом“ < перс. *kīn(e)* id.) које се употребљава у Босни (Шкаљић 409). Вокал у *кињ* је по свој прилици био такође дуг (*kǐj). Даље, од *кина* (и *кињ*?) „мука“ изведен је у српскохрватском језику глагол *кињити* „мучити“, „малтретирати“ који може само да потврди присуство претпостављене дужине на првом слогу. Шкаљић 409 погрешно *кињити* < осм. *kīn*.

киџ

У писаном језику сусреће се од 15. века са значењима: 1) „личност“, „лице“, „особа“, 2) „тело“ (најчешће људско), 3) „стас“, „статура“, 4) „облик“, „форма“, „изглед“, 5) „статуа“.

У старотурском постоји *kīp* „шаблон“, „узорак“; у средњетур. *kīp* „калуп“, „верна слика“; у алтајском, лебединском, телеутском, шорском *kep* „калуп“; у саријугурском *kep* „облик“, „изглед“, „вид“, „манир“, „начин“; у јакутском *kiäb* „облик“, „лик“; у монголском *keb* id.; у бурјатском *xep* „калуп“. У великом броју турских језика је иста именица прерасла у постпозицију *kibi*, *gibi*, *kibäk*, *köböök* и т. д. са значењем „као“.¹⁶

До српскохрватског језика доспела је преко мађарског који има *kép* ~ *kīp* 1) „слика“, „представа“ 2) „статуа“. Дужина вокала мађарске речи потиче из турског (којег?) и како видимо она се пренела такође у српскохрватски. Колебање квалитета *é/i* такође потиче из турског јер је тамо овај вокал првобитно стајао на прелазу између *i* и *ä* (затворено *e*) и још к томе је био дифтоншког порекла, што видимо по јакутском.

Схр. *киџ* > макед. *киџ* „статуа“.

кџмџва

Ген. сг. *комџва*, значења: 1) „хмель“, 2) „квасац од кукурузног брашна или мекиња“. Раширена је северно од Саве и Дунава, у подручјима која граниче са мађарским језиком.

¹⁶ Османски језик има само постпозицију *gibi* а не и именицу *gib. Вамберијев навод на који се позива Верн. Et. Wb. је погрешан.

Потиче непосредно од мађарског *komló* „хмель“ које мађарски језик дугује турској језичкој породици: средњетурски има *qumlaq* „једна биљка слична зимзелену од које се прави пиће уз додатак меда“ (Kāşy. 164); алтајски *qumanaq* „хмель“; татарски *qolmaq* id.; башкирски *qumalaq* id.; киргиски *qumdan* ~ *qulmaq* id.; сагајски и бараба *qumnaq* id.; куерикски *qumnaç* id.; шорски *qubanaq* id.; чувашки *xê mla* ~ *xømla* id.¹⁷ (< старобуг. *xumla, Räsänän FUF 29, 191—2).

М. Адамовић

БИБЛИОГРАФИЈА И СКРАЋЕНИЦЕ

- Agakay = *Türkçe Sözlük*. Hazırlayan M. A. Ağakay... Ankara 1959.³
 Будагов = Л. Будаговъ, *Сравнительный словарь турецко-татарских нарѣчій*. I—II. Санктпетербургъ 1869—1871.
 CC = K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*. Türkischer Wortindex zu Cødex Cumanicus. Kopenhagen 1942.
 Clodius = J. Ch. Clodius, *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum*. Lipsiae 1730.
 DS = Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Sözlüğü. I—IV. Ankara 1963, 1965, 1968, 1969.
 FUF = Finisch-Ugrische Forschungen. Helsinki. (Часоп.)
 Gombocz = Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX. Helsinki 1912.
 Hacki Tewfik = Hacki Tewfik (Galandjizade), *Türkisch-deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1921.³
 Heuser-Şevket = F. Heuser-I. Şevket, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden 1958.
 JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki. (Часоп.)
 Jungmann = J. Jungmann, *Slowník česko-německý*. V Praze 1835-9.
 Junker/Alavi = H. Junker und B. Alavi, *Persisch-deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1968.²
 Карацић = С. О. Карацић, *Турско-србскій рѣчникъ съ разговорима*. У Београду, 1855.
 Kāşy. = C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāşgarī's Dīwān luġāt at-Turk*. Budapest-Leipzig 1928.
 Knežević = A. Knežević, *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und der Serben*. Meisenheim 1962.

¹⁷ Чувашки облик би могао имати извесну везу са слов. *хмель*, лат. *humulus*, старонордијски *humall*, в. Gombocz 97—98.

- Kow. = J. E. Kowalewskij, *Dictionnaire mongol-russe-francais*. Kasan 1844.
- Megisier = *Institutionum linguae turciae libri quatuor... IV Dictionarium turcico-latinum auctore Hieronymo Megisero*. (Lipsiae) 1612.
- Menges = K. H. Menges, *Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan*. II. Akad. der Wiss. und Lit. in Mainz. Abh. d. geistes- u. sozialwiss. Kl. Jhg. 1954. Nr. 4. Wiesbaden 1954.
- Molino = G. Molino, *Dittionario della lingua italiana-turchesca*. Roma 1641.
- Paasonen = H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*. Istanbul 1950.
- PhTF = *Philologiae turcicae fundamenta. Tomus primus*. Wiebaden 1959.
- Преобр. = А. Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*. I—II. Москва 1910—1914.
- Pröhle = V. Pröhle, *Baskir nyelvtanulmányok*. I—II. Keleti Szemle IV—V. Budapest 1903—1904.
- Qutb. = A. Zajączkowski, *Najstarsza wersja turecka Husrav u Širin Oufba. Część III*. Słownik. Warszawa 1961.
- Raquette = G. Raquette, *Eastern Turki Grammar*. Part III. Vocabulary. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Jhg. XVII. Zweite Abteilung: Westasiatische Studien. Berlin 1914. S. 170—232.
- Речник САНУ = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. САНУ. Београд 1959— (у излажењу).
- Pj. ЈАЗУ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje JAZU. Zagreb 1880— (у излажењу).
- Шкаљић = А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево 1966.
- TS = XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü*. I—III. Ankara 1963—1967.
- UAlJb = *Ural-Altäische Jahrbücher*. (Часоп.).
- Vamb. Čag. = H. Vámbéry, *Čagataische Sprachstudien*. Leipzig 1867.
- Vullers = A. Vullers, *Lexicon persico-latinum etymologicum*. Bonnæ 1955—64.
- Wb. = W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte St.- Pétersbourg* 1893—1911.
- ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft*. Leipzig. (Часоп.).
- Zenker = J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig 1866—1876.
- Zübeyr-Refet = H. Zübeyr-I. Refet, *Anadilden Derlemeler*. Ankara 1932.
- ~ = знак алтернације: или
- < = знак за „настало од“
- > = знак за „претворило се у“, „дало“.
- đ, ŷ итд. = дуго а, и итд.